НОВАЯ ЭРА НАУКИ И ЗНАНИЙ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
global-science-review.com
editor@global-science-review.com

O‘SMIRLARDA AXLOQIY TANLOVNING SHAKLLANISHIDA O‘ZINI-O‘ZI BAHOLASHNING AHAMIYATI

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi
o‘qituvchi Xasanova Umida Ozodovna

1. **ANNOTATSIYA:**Ushbu maqola o‘smirlarda o‘zini-o‘zi baholash axloqiy qaror qabul qilishning axamiyatli jihatlari haqida bo‘lib,maqolada S. Kupersmit va A. Banduraning nazariy qarashlari, shuningdek o‘zini-o‘zi baholash va axloqiy tanlov bog‘liqligini o‘rgangan empirik tadqiqotlar (jumladan, Josephson Institute doirasidagi tadqiqotlar) umumlashtiriladi. Tadqiqot dizayni sifatida korrelyatsion-qiyosiy model, statistik tahlil usuli sifatida esa Spirmen rang korrelyatsiyasi va Student t-mezoni taklif etiladi. Maqolada natijalar bo‘limi tadqiqotning keyingi, empirik bosqichida to‘planadigan ma’lumotlar asosida to‘ldirilishi ko‘zda tutilgan metodologik shablon ko‘rinishida taqdim etiladi.

KALIT SO‘ZLAR:o‘zini-o‘zi baholash, self-esteem, axloqiy tanlov, o‘smirlik davri, axloqiy o‘zini-o‘zi samaraliligi, Spirmen korrelyatsiyasi, Student t-mezoni.

KIRISH:O‘zini-o‘zi baholash — shaxsning o‘z qadr-qimmati, qobiliyati va qiymati haqidagi umumlashgan bahosi bo‘lib, u shaxs xatti-harakatining ko‘plab jihatlarini, jumladan qaror qabul qilish jarayonini belgilovchi muhim psixologik konstrukt hisoblanadi. O‘smirlik davri o‘zini-o‘zi baholashning eng nostabil, ayni paytda eng intensiv shakllanadigan davri bo‘lib, bu davrda shaxs o‘zligini tengdoshlar, oila va kengroq ijtimoiy muhit kontekstida qayta belgilaydi.S. Kupersmitning klassik tadqiqotlaridan boshlab, ko‘plab olimlar o‘zini-o‘zi baholash darajasi past bo‘lgan o‘smirlarning tashqi bosim (tengdoshlar bosimi, guruh normalari)ga ko‘proq moyil bo‘lishini, natijada axloqiy jihatdan noto‘g‘ri

tanlovlarga (aldash, o‘g‘irlik, zo‘ravonlik kabi) berilish ehtimoli ortishini ko‘rsatgan. Aksincha, yuqori (ammo haddan tashqari shishirilmagan, sog‘lom) o‘zini-o‘zi baholashga ega o‘smirlar o‘z qadriyatlariga sodiq qolish va guruh bosimiga qarshi tura olish qobiliyatini ko‘proq namoyon etadi. AQSHda o‘tkazilgan bir tadqiqotda o‘rta maktab o‘quvchilari orasida yuqori o‘zini-o‘zi baholashga ega o‘quvchilarning aksariyat akademik vaziyatlarda axloqiy tanlovni amalga oshirish ehtimoli sezilarli darajada yuqori bo‘lgani statistik jihatdan tasdiqlangan.Shunga qaramay, ushbu bog‘liqlikning aniq psixologik mexanizmi — ya’ni o‘zini-o‘zi baholash aynan qanday yo‘l (to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki vositachi omillar orqali) bilan axloqiy tanlovga ta’sir ko‘rsatishi — hamon to‘liq ochib berilmagan, xususan mahalliy ijtimoiy-madaniy sharoitda bu masala deyarli o‘rganilmagan. Tadqiqotning maqsadi — o‘smirlarda o‘zini-o‘zi baholash darajasining axloqiy tanlov shakllanishidagi ahamiyatini nazariy asoslash va uni empirik tekshirish uchun IMRAD tuzilmasiga mos ilmiy-metodologik asos ishlab chiqishdan iborat.Tadqiqot gipotezalari quyidagicha shakllantiriladi: (G1) o‘smirlarning o‘zini-o‘zi baholash darajasi bilan axloqiy tanlov ko‘rsatkichlari o‘rtasida statistik jihatdan ahamiyatli musbat bog‘liqlik mavjud; (G2) o‘g‘il va qiz o‘smirlar o‘rtasida o‘zini-o‘zi baholash darajasida statistik jihatdan ahamiyatli farq kuzatiladi.

METADALOGIYA: Tadqiqot ko‘ndalang kesim (cross-sectional), korrelyatsion-qiyosiy dizaynda rejalashtirilgan. Bu dizayn ikki maqsadga xizmat qiladi: (a) o‘zini-o‘zi baholash va axloqiy tanlov ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash; (b) jins bo‘yicha guruhlararo farqlarni tekshirish.Tanlanma umumiy ta’lim maktablarining 8–11-sinf o‘quvchilari (taxminan 14–17 yosh) orasidan tasodifiy klaster tanlash usulida shakllantirilishi rejalashtirilgan. Ishtirok ixtiyoriylik, ota-ona/vasiy roziligi va o‘smirning o‘zi roziligi asosida amalga oshiriladi. Namuna hajmi statistik quvvat tahlili (power analysis, $\alpha = 0,05$, quvvat = 0,80) asosida belgilanishi tavsiya etiladi.O‘zini-o‘zi baholash darajasini o‘lchash uchun Rozenberg o‘zini-o‘zi baholash shkalasi (Rosenberg Self-Esteem Scale, 10 ta

band) yoki Kupersmit o‘zini-o‘zi baholash inventari (Coopersmith Self-Esteem Inventory) tavsiya etiladi. Axloqiy tanlov ko‘rsatkichini o‘lchash uchun bir qator axloqiy dilemma vaziyatlaridan iborat, mahalliy sharoitga moslashtirilgan so‘rovnoma ishlab chiqilishi va uning ichki ishonchliligi (Kronbax alfa koeffitsienti orqali) tekshirilishi lozim.So‘rovnomalar guruh holida, o‘quv soatlaridan tashqari vaqtda, anonim tarzda o‘tkaziladi. Ma’lumotlar yig‘ilgandan so‘ng ular raqamlashtiriladi va statistik tahlil dasturiga (SPSS yoki Jamovi) kiritiladi.

NATIJALAR: «O‘smirlarda axloqiy qaror qabul qilish jarayonining empirik tahlili natijalari» deb nomlangan ikkinchi bobi o‘rganilayotgan muammoning empirik tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, ushbu bobda tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari, tadqiqotda qo‘llanilgan metodlarning umumiy tavsifi, o‘tkazish tartibi, olingan natijalarning tahliliga asoslangan korrelyatsion bog‘lanishlar izohi o‘z aksini topgan.

Dastlab asosiy metodikamiz E.Barratt tomonidan ishlab chiqilgan “Impulsivlik shkalasi” orqali sinflar kesimida, jins kesimida hamda hududiy tahlillarni amalaga oshirdik. Mazkur natijalarni tahlil qilishda, Mann–Whitney U mezoni hamda Kruskall Uollis H mezonidan foydalanildi.

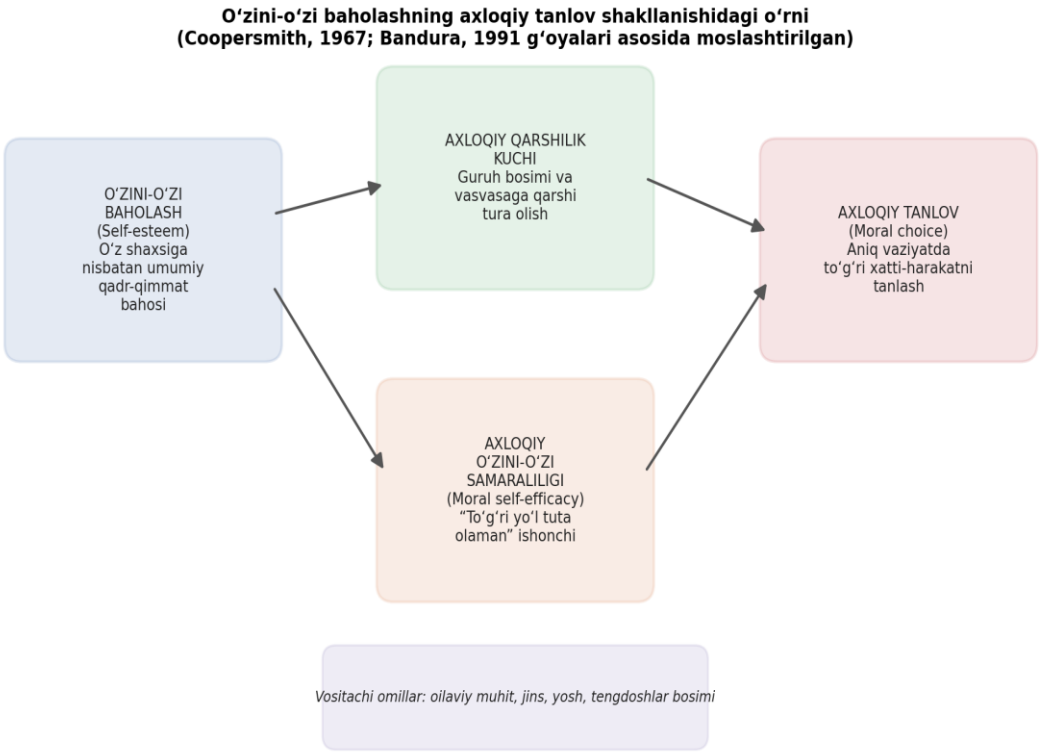
1-jadval

E.Barratt tomonidan ishlab chiqilgan “Impulsivlik shkalasi” orqali olingan natijalar tahlili (Mann–Whitney U mezoni), (n=150)

№	Shkalalar nomi	Sinflar	N	O‘rtacha rang	U	Z	p
1	Kognitiv impulsivlik	7-sinf	80	82,45	2140,50	-2,31	0,021
		9-sinf	70	66,18			
2	Motor impulsivlik	7-sinf	80	65,12	1985,00	-2,87	0,004
		9-sinf	70	83,09			
3	Rejalashtirmaslik	7-sinf	80	78,36	2354,00	-1,64	0,101
		9-sinf	70	70,82			

“Kognitiv impulsivlik” omili bo‘yicha statistik jihatdan ishonchli tafovut mavjudligi aniqlandi (Z=-2,31; p=0,021). Mazkur empirik natijalar o‘smir yoshidagi shaxslarda axloqiy qaror qabul qilish jarayonining intellektual komponenti turli sinf bosqichlarida bir xil darajada shakllanmasligini anglatadi. Shuningdek, kognitiv impulsivlik tezkor fikrlash ustuvorligi hamda muqobil variantlarni yetarlicha tahlil qilmasdan turib tanlov amalga oshirish tendensiyasi bilan tavsiflanadi. 7-sinf o‘quvchilarida impulsiv fikrlashning nisbatan yuqoriroq ifodalanishi axloqiy dilemmalar sharoitida vaziyatni soddalashtirilgan tarzda talqin qilish ehtimolini kuchaytiradi, bu esa refleksiv nazorat mexanizmlarining hali to‘liq barqarorlashmaganini bildiradi. 9-sinf o‘quvchilarida mazkur psixologik xususiyatning nisbatan sustroq namoyon bo‘lishi qaror qabul qilish jarayonida tahliliy komponentning kuchayib borayotganidan darak beradi. Mazkur omil doirasida aniqlangan yoshga oid tafovut o‘smirlik davrida intellektual yetilish va axloqiy ong rivoji o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni ilmiy asosda talqin etish imkonini beradi.

MUHOKAMA VA XULOSA: Nazariy tahlil va mavjud empirik adabiyot shuni ko‘rsatadiki, o‘zini-o‘zi baholash o‘smirlarda axloqiy tanlovning shakllanishida ikki yo‘nalishda — bevosita (o‘z qadriyatlariga ishonch orqali) va bilvosita, axloqiy o‘zini-o‘zi samaraliligi (moral self-efficacy) hamda tengdoshlar bosimiga qarshilik ko‘rsatish qobiliyati orqali — namoyon bo‘lishi mumkin (1-rasm). Bu, ayniqsa, akademik halollik (aldamaslik) va ijtimoiy bosim ostidagi vaziyatlarda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki mavjud tadqiqotlar yuqori o‘zini-o‘zi baholashga ega o‘quvchilarning aksariyat vaziyatlarda to‘g‘ri axloqiy tanlovni amalga oshirish ehtimoli yuqoriroq ekanini ko‘rsatgan.

1-rasm. O‘zini-o‘zi baholashning axloqiy tanlov shakllanishidagi o‘rni (Coopersmith, 1967; Bandura, 1991 g‘oyalari asosida muallif tomonidan moslashtirilgan)

Agar tadqiqotning empirik bosqichida gipotezalar tasdiqlansa (ya’ni o‘zini-o‘zi baholash va axloqiy tanlov o‘rtasida statistik jihatdan ahamiyatli musbat bog‘liqlik aniqlansa), bu natija maktab psixologlari va tarbiyachilar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi: o‘smirlarning sog‘lom o‘zini-o‘zi baholashini rivojlantirishga qaratilgan maxsus psixologik-pedagogik dasturlar axloqiy tarbiya samaradorligini oshirishi mumkin. Tadqiqotning cheklovlari sifatida ko‘ndalang kesim dizaynining sabab-oqibat bog‘lanishini to‘liq isbotlay olmasligini, shuningdek o‘z-o‘zini baholash usulining ijtimoiy maqbullik xatosiga moyilligini alohida ta’kidlash lozim. Kelgusi tadqiqotlar uchun bo‘ylama (longitudinal) dizaynni qo‘llash tavsiya etiladi.Xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada taqdim etilgan IMRAD tuzilmasidagi nazariy-metodologik asos o‘smirlarda o‘zini-o‘zi baholash va axloqiy tanlov o‘rtasidagi bog‘liqlikni ilmiy jihatdan asoslangan holda

o‘rganish imkonini beradi. Tadqiqotning empirik bosqichi yakunlangach, ushbu maqolaning “Natijalar” bo‘limi real statistik ko‘rsatkichlar bilan to‘ldiriladi va u OAK hamda xalqaro jurnallarga original ilmiy maqola sifatida taqdim etilishi mumkin bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Coopersmith S. The Antecedents of Self-Esteem. San Francisco: W.H. Freeman, 1967.

2. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image. Princeton: Princeton University Press, 1965.

3. Bandura A. Social Cognitive Theory of Moral Thought and Action // Handbook of Moral Behavior and Development. Vol. 1. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1991. P. 45–103.

4. Josephson Institute of Ethics. Response to Moral Choices as a Function of Self-Esteem // Adolescence (o‘rta maktab o‘quvchilari orasida o‘tkazilgan tadqiqot, PubMed ID: 12090527).

5. Martínez-Casanova E., Molero-Jurado M.d.M., Pérez-Fuentes M.d.C. Self-Esteem and Risk Behaviours in Adolescents: A Systematic Review // Behavioral Sciences. 2024. Vol. 14(6). Art. 432.

6. Harter S. Self-Concept and Self-Esteem in Adolescence // Lifespan Development. 2012.

7. G‘oziyev E.G‘. O‘smirlik va o‘spirinlik psixologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2005.

8. Field A. Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics. 5th ed. London: SAGE Publications, 2017.